

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ

ՀՍՏ ՕՏԱՐ ԼԵԶՈՒԱՑ .

(Շարունակութիւն • տես էջ 83)

Abcarius, un Arménien ?

English-arabic dictionary. — 3e éd. Beyrout. 1892. 8°.

Abd er-Razzak Ibn Mohammed el-Djezaïri, du XVIIIe s.

* Kachef er-Roumouz... (= Révélation des énigmes...), ou Traité de matière médicale, traduit et annoté par le Dr Lucien Leclerc. — Paris, 1874, 12°.

∴ N° 51. Azouard = Lapis lazuli. — Note. p. 30-31.

∴ N° 361. Hadjar Arminy = Pierre d'Arménie. — Note. p. 157-158

∴ N° 394. Thin Arminy = Terre d'Arménie. — Note. p. 169.

∴ N° 426. Kemmoun Farsy = Cumin Persan. — Note p. 181-182.

∴ N° 474. Kemmoun Arminy = Cumin d'Arménie. — Note. p. 198

∴ N° 512. Lazouard = Lapis lazuli. — Note. p. 210.

Abd er-Razzak.

Analyse de Quatremère:

* Notice de l'ouvrage Persan qui a pour titre: *Matla - assaudein ou-Madjma albaharein*, et qui contient l'histoire des deux Sultans Schah-Rokh et Abou-Saïd. (Mss. Persans de la Bibl. du Roi, N° 106, et de la Bibl. de l'Arsenal, N° 24).

Notices et Extraits etc. t. XVI, pt. I, (1858). — Notice préliminaire. p. 1; trad. fr. 19-307; texte arabe, 308-473; Notes, 474-514. (Նախապէս քաղուածոյ հրատարակեալ է J. Asiat. 1839 II. Խորագրաւ • Mémoires historiques sur la vie du Sultan Shah-Rokh).

∴ Գր պատմութիւն ժամանակին անցքերը նաեւ է Հայտ. ինչպէս նաեւ գործք Sultan Mirza Miranshah է սահմանս Հայոց, եւ կը յիշուին Khelat (էջ 80 եւ 100), Avnik, Arzendjan (էջ 181) հայկական քաղաքք :

Abd er-Razzak:

Der Kurdengau Uschnûje und die Stadt Urûmije, Reiseschilderungen eines Persers. Im Originaltexte herausgegeben, übersetzt und erläutert von M. Bittner. *Extrait*.

— Wien. 1895. 8°. p. 97.

Abdias (pseudo-), 1er év. de Babylone:

* Historia certaminis Apostolici, կամ Historiae Apostolicae

(լատ․) — Պատմութիւն ժԲ Առաքելոց, առասպելախառն, ի Ժ գիրս։ Ունի Յառաջաբան մը յանուն Ափրիկանոսի, որ կ'աւանդէ իբր բնագրեալ նախ երրայեցեան յԱրդիսասայ, գործակից Սիմոնի եւ Յուդայի, եւ ի նոցանէ առջին եպիսկոպոս ձեռնադրուած Բաբելոնի․ անտի ի յունարէն թարգմանեալ յԵւտրոպիոսէ իւր աշակերտէն, եւ անտի Ափրիկանոս յեղած ի լատին․ — սակայն ըստ R. A. Lipsiusի հիւտուած է ի Գաղղիա ի Զ դարու՝ հին վկայագիրներէ կարկատեալ։ Առաջին գտնողն եղած է Wolfgang Lazius, եւ հրատարակուած ի Bale. 1552։

Fabricius (J. A.), *Codex Apocr. Novi Testamenti*. (2^e ed. 1710) T. II.

400—742, ուր ի սկիզբն հնագոյն տպագրութեանց ցանկը։ — Giles (J. A.), *Codex Apocr. Novi Testamenti*, (1852). — Borberg (C. F.), *Bibliothek der Neu Testamentlichen Apocryphen*, etc. (1841). — Bolland, *Acta Sanctorum*, ուր տես իւրաքանչիւր Առաքելոց տանը։

== Թարգմանութիւնք․ — Անգղ․ տես Malan (S. C.), *The conflicts etc.* Գաղղ․ Migne, *Dict. des Apocryphes*. (1838). T. II, ուր տես իւրաքանչիւր Առաքելոց անուանքը։ — Եթովպ․ Budge (E. W.), *The contendings. of Apostles etc.* (London. 8°), — Vol. I. (1897) The Ethiopic text; Vol. II (․․․) The English translation.

․․ III, St Andrée. — Գարողէ ի Կողքիս, ի Պոնտոս, ի Բիւթանիա։

․․ VI. 7. SS. Simon le Cananite et Jude. — Գարողեն ի Պարթեւս եւ ի Բաբելոն, ուր Zaroës [Զարեհ ?] եւ Arphaxat մոգք, եւ արքայն Բաբելոնի Բսերքսէս, [ըստ Խորեն․ Ներսէս, եւ ըստ Gutschmidի Վարդան որդի Արտաւանայ Գի], եւ Vuravach տպարապետ․ վկայեն ի Suanir [առ Սուանս ?]։

․․ VII. St Matthieu, — Գարողէ յԵթովպիա, ուր դարձեալ Zaroës եւ Arphaxat մոգք։

․․ VIII. St Barthélemy. — Գարողէ ի Հնդկիս (ըստ Gutschmidի՝ ի Մնդիկս, ըստ այլոց՝ ի Հայս), ուր արքայն Polymius [Polemo II] մկրտի ազգաւ, բայց երէց եղբայրն Astiage գլխատէ վԱռաքեալն․ — Տես եւ Barthélemy (St).

․․ IX. St Thomas, — ուր յիշի իւր եղբոր Թադէոսի առաքումն առ Արգար։

== Բղդ․ Migne, *Dict. de Patrologie*. T. I. — Jacques de Voragine, *Légende dorée*. — Beauvais (V. de), *Speculum etc.* IX, 83, — Mantuan (B.). — Schoell, *Hist. de litt. rom.* T. IV. p. 18 եւն․

== Գննք․ Lipsius (R. A.), «Abdias», *Dict. of Christ. Biogr.* — Idem *Die apokryph. Apostelgesch.* etc. — Gutschmid (A. v.), *Die Königsnamen*, etc.

Abdischo. Տես Ebedjesu.

Abdon Boisson (P.)

L'agitation anglo-arménienne

— Paris, J. Manin. 1896. 8°.

Extr. de la *Nouv. Revue moderne*. 15 Avril 1896.

Abdoulahad, archiev. chaldéen d'Amid:

* Vie de Mar Youssef, 1er patr. des Chaldéens (1681-1695), écrite par —, et trad. de l'arabe •• par l'abbé Chabot.

Revue de l'Orient chrétien : Suppl. 1re an. (1896). 66—90.

•• p. 76

Abd ul-Kerim (Khodja), le Kaschmiri :

* The memoirs of Khojeh Abdulkerreem, a cashmirian of distinction, who accompanied Nadir shah on his return from Hindostan to Persia. Translated from the original Persian by Francis Gladwin.

— Calcutta. 1788. 8°. p. 219.

•• p. 78-79. Provincial division of Iran, — *յորոց միւն* Azerbejan, *եւ գլխաւոր քաղաքք*, Tabriz, Gunjeh, Carabaugh, Nakhjevan. Erivan.

•• p. 89-92. *Թէ ի՛նչ առթիւ Նադր Շահ կը հրամայէ առ* Mirza Mahdi Ispahani *որ Հնդամաստհանն եւ Աւետարանը ի պարսկերէն թարգմանուի*, — *եւ այլուստ գիտեմք որ Հայք գործակից եղած են ալիք թարգմանութեան*.

Cf. Assemani (S. E.), *Bibl. Medic. Laurent. Catal.* (1742), Cod. XVII.

Abdul-Kerim, le Maulavi:

Տէս Husséin khan (Mir Saïd Gholam).

Abd ul-Latif (Mowaffek ed-din), connu aussi sous le surnom d'Ibn al-Labbad, né à Bagdad (1161-1231):

Իւր ինքնագիր վարքը (Արաբ •) *որոյ գաղղ • Թարգմ • գիտ ի*

* Relation de l'Egypte par Abdallatif, médecin arabe de Bagdad, suivie de divers extraits d'écrivains orientaux •• Le tout trad. et enrichi de notes historiques et critiques par Silv. de Sacy. — Paris. 1810, h°. = Appendix: La vie d'Abdallatif, extraite d'Histoire des médecins d'Ibn Abi Osaïba. p. 457-477; — Notes. 478-494; Texte arabe, 534-548.

•• Il s'attache au prince Aïa-eddin Davoud, fils de Behram, souverain d'Arzandjan, et parcourt en Arménie (Arzen-al Roum, Kemakh, Diarbekir, Malatia, Bahesni, Alep). — Notes de Sacy. Nos 116 et 118. (p. 492-493).

Abeghian (Dr Manouk).

Der Armenische Volksgaube. — Leipzig, 1899. 8°. p. 127.

= CR. ՀԱ. 1899. էջ 249-251.

Abel (Dr Heinr. Fr. Otto), Prof. d'hist. à l'univ. de Bonn:

1. * König Philipp der Hohenstaufe. — Berlin, 1852. 8°. XVI + 408.

- .. An. 1196. *Դեսպանք Լեւոնի Բի ի Միւլան*, p. 34. — Annot. 27, p. 317.
 .. An. 1199 *Արքեպս. Գորնադ ուղեւոր յԱրեւելս Թագադիր Ըլլալու Լեւոնի*. p. 108. — Annot... p. 344-5
 2. * «Phryges», ի Real-Encycl. de Pauly.
 .. Ասէ զՓոլսկազուոց եւ զՀայոց թէ յարեւելից գաղթեցին յարեւմուտս, եւ Հայաստան նոցա առաջին կայարան: [Զայս կարծիս կը վարդապետէ նաեւ Louis de Robert, եւ ընդունած է զայն Duncker]:

Abel (Leonardo), év. de Sidon:

1. * *Relazione di quanto ha trattato il vescovo di Sidonia nella sua missione in Oriente, data alla Santità di N. S. P. Sisto V. a 19 di Aprile 1587.* — Այն է Տեղեկագիր չորս արեւելեան եկեղեցեաց վրայ. ա. Յակոբիկեանց (Ասորւոց), ք. Քաղդէացի Նեստորականաց, գ. Հայոց, եւ դ. Յունաց, առ որս զըկուած էր յամին 1583 Գրիգոր ԺԳ Պապէն, նորոգեալ տոմարը ընդունել տալու, եւ միանգամայն ի միութիւն յորդորելու ընդ Հռոմայ եկեղեցւոյն:
- a. * *Գրչագիրք, մին ի Վատիկան, եւ միւսն ի Վեննա ի կայսեր. դիւանի Collection Rangoni.*
- b. * Baluzzi (S.) *Miscellanea*, ed. Mansi, T. IV (1764), 150-158. ըստ Վատիկանեան գրչագրին:
- .. I. Ragguaglio del Patriarca de Giacobiti e di sua nazione. «... Visto dipoi la poca intenzione che aveva esso Patriarca e Vicario di abboccarsi con me, andai nella città di Sis in Carmania al Patriarca dell' Armenia minore, e depo in Damasco al Pataiarca d' Antiochia del rito greco, etc. p. 152.
 — II. L'eresie ed errori principali della nazione Giacobita. p. 154. «... Affermano che lor soli con gli Armeni, Cophti ed Abissini rappresentino la chiesa catolica, e che tullì gli altri Cristiani siano faori di essa...».
- .. III. Ragguaglio delle due Patriarchi Armeni [d'Edchmiadzin e di Sis] e della loro nazioni: «Riferirò anco a V. B. quanto si è trattato con li prelati della nazione Armena... p. 156-157.
 — «L'eresie et errori principali della nazione Armena sono l'istessi con quelli de' Giacobiti... p. 157.
 — Ուր հետաքրքրական տեղեկութիւնք երկու աթոռոց վիճակին վրայ, Սոյ ինութեանց, գրչագրաց, եւն. եւ յայնժամու կաթողիկոսունք յեջմիածին՝ Գրիգոր 85 ամեայ, եւ ի Սիս՝ Սալատուր եւ նորա յաջորդն Աշաբիւս: — .. Տես եւ էջ 158.
- c. *Լատին թարգմ. ի Cozza*, Hist. polemica de Graecorum schismate. (1719-1720) T. IV.
- d. *Անդդ. Թարգմ. քաղուածոյ*. * Relations of the Iacobites and Armeniens. ի Purchas's Pilgrims (1625). T. I. 150 — .
- e. * *Քաղդ. Թարգմ.*
1. * Une Mission religieuse en Orient au XVIe s. etc. Traduite et annotée par Adolphe d'Avril. — Paris, 1866. 8°. p. 47. = 2. *

սպագր. ըստ Վեննական գրչ. Relations de l'év. de Sidon, etc. ի
Revue de l'Orient chrétien, (Paris). III (1898). pp. 200-216, 328-334.
= GR. ՀԱ. 1899 էջ 55.

= Բղդ. Strozzi. — Le Mire. — Hammer, *Hist. de l'emp. ottom.*
Livr. XXXIX. — Չամչեան. Գ. 280. — Պալճեան, Պատմ. կարող.
փարդապ. ի Հայս (1878).

2. Վկայագիր Դաւանութեան գրոյն Ազարիայի Ստոյ Կաթողիկոսի
որ ի Ռէշ (= 1585 Մայ. 10).

Գրչ. ի Վաթիկան. Cod. Arm. II. Թղթ. 29 ք. ուր այս ստորա-
գրութիւնը. «Leonardus Abel, episcopus Sidoniensis et Aposto-
licus Nuncius in Oriente». (Բղդ. ՀԱ. 1892/245).

— Տես եւ Pacifico (Fr.) եւ Azaria cathol. de Sis.

3. Վկայագիր Թարգմանութեան մատենին. Դաւանութիւն ուղղափառ
հաւատոյ եւն., որ եւ ունի խորագիր լատիներէն ի ճակատու.
Brevis orthodoxae fidei, եւն. Romae. 1596, 12.

Ն. ուր յաւարտ մատենին, էջ 28. «Suprascriptam lingua Armenia
Sanctae Fidei Professionem cum latina de verbo ad verbum
contuli, et in omnibus cum eadem concordare fidem facio ego
Leonardus Abel episcopus Sidonensis».

4. Constitutiones seu Bulla de unione nationis Jaëobitarum, Ar-
meniorum, .. arabice ex latino reddita à Leonardo Abel, etc.
— Տես Eugène IV pp.

Abel Rémusat. Տես Rémusat (A.)

Abeliantz (N.):

Հետազոտութիւն արքունի մշակաց տնտեսական վիճակին վրայ
(Ռուս). — Տփղիս. 1887. 120. էջ 234.

Ն. Գէօղչա եւ Շամախ գաւառք ի Բագու նահանգին:

= Քննդ. Մշակ 1887. Թիւ 73.

Abeljanz (Dr Haruthiun).

1. Ueber den Bichloräther.

Annalen d. physik u. Chimie. (Berlin), 5° s. t. CLXIV (1872),
197-228.

2. Ueber die Einwirkung des kaliums auf Benzol und des Bro-
mäthyls auf Naphtalinkalium.

Berichte der deutsche Chem. Gesell. zu Berlin. V (1872), 1027-1028.

3. Ueber Benzolkalium.

Vierteljahrsschr. Zurich. XX (1875). 458-463.

Berich. d. d. Chem. Gesell. zu Berlin. IX (1876). 10-13.

Abercius (St), év. d'Hierapolis, en Phrygie Salutaris, du IIe à IIIes. :
Epitaphe. — Այն է իւր ինքնագիր չափաբանեալ նշանաւոր յու-

նարէն Տապանագիրն, 22 տող, յորում թէ շրջեալ ընդ Ասորիս, ի վերին Նփրասականս եւ ի Մծբին (մօտ ժամանակաւ արքայա- նիստ Հայոց, Խորեն. Բ), ծաղկեալ գտաւ ի նոսա քրիստոնէ- ութիւնը, որ ըստ գաղղ. Թարգմանութեան ունի այսպէս. «... J'ai vu aussi la plaine de Syrie et toutes les villes, Nisibe, au delà de l'Ephrate. Partout j'ai trouvé des confrères; Pau- los était mon compagnon. La foi me conduisait partout», եւն. եւ կամ ըստ հայերէն հին Թարգմանութեան որ ի վարս Սրբոյն. (Ազգ. Գրասուն Պարիզի, Mss. Arm. Anc. fonds. 46 III. 106 v.).

«... Ընդ Ասորիս անաի դարձեալ,
եւ զԱսորուց դաշտն կոխեալ,
Ըզմեծ քաղաքս որ անդ տեսեալ,
Ի Մծբնայ յեփրատ անցեալ:
Շարահանդէս իսկ Պաւղոսի
Ընդ ամենայն բնաւ (գրչ. բանիւ) անցի.
Յամենայնի յառաջադէմ
եւ ի հաւատոն ներքսադէմ,» եւն.:

- a. Առ Մետափրաստեայ, Հոկտ. 22, — որոյ հարադատութեան վրայ կերպ կերպ կարծիք առ վերջին դարուց գիտնականս, զորս զանց կ'առնեմք նշանակել աստ առ սղուծեան տեղոյ:
- b. Տապանագրին բնագիր վէմը գտնուելով յամին 1882 Will. Ham- say անգղ. գիտնականին ձեռօք ի Հերապոլիս մերձ ի Samandum (Մամիդաւ), ունելով փոքրացի թուական 200 (= 216 թ. փրկ.)՝ նոր քննարատութեանց եւ կարծեաց դուռն բացուեցաւ, զորս զանց կ'ընեմք նշանակել առ յերկարութեանն:
- c. Վերոյիշեալ արձանագրին վէմը յամին 1893 ընծայ դրկուեցաւ թ Սուլթանէն ձեռամբ Ստեփ. Լզարեան Պատրիարքին Հռոմէական Հայոց առ Լեւոն ԺԳ Պապ, եւ կը պահուի ի Լատերանեան մուսէոնին:

* The Sultan's gift. ի *Weekly Register* (London), March 4. 1893.

— Տես եւ զօրագիրս ժամանակին ի Հռոմ, եւն.:

Abesci կամ Habesci (Elias).

* Etat actuel de l'empire Ottoman... Traduit de l'anglais par J. — G. Dubois-Fontenelle. — Paris. 1792. 8°, 2 vols.

.. Chap. I. Esquisse de l'hist. de l'emp. ottoman.

.. Bajazet I... «Pour soumettre le roi d'Arménie [այն է Շահ- Արմէն], qui passait pour le plus habile général de son temps, il eut recours à un stratagème». Հայու ծպտեալ կերպարանք կը մտցունէ երկուսարդ ենիչէրի մը, եւն. Tom I. p. 27.

.. Սուլթան Մուրատ եւ իւր Հայ գինակիրն. p. 142.

.. «Les Beyler Beys en Arménie à Erzeroum, à Karse et leur revenue:

Arménie,	6 sangiaaks.	900,000 aspres de revenu.
Erzeroum	14 »	1,200,000 » »
Karse	6 »	82,000 » » (p. 205)

.. Chap. XVIII. Des Janissaires. Tom. II, 3-11. — .. p. 3.

.. Մանրավէպ մը Հայոց Պատրիարքին վրայ. p. 5-6.

.. Les zaims et les timariots d'Erzeroum, de Van. p. 21.

.. Deux arméniens domestiques du consul d'Angleterre à Ha- lep. p. 105.

.. Les Arméniens à CPLE. p. 154.

·.· Chap. XXXI. Du mélange des habitants de CPlé, des Grecs, des Arméniens et des Juifs. p. 165-172.

·.· Chap. XXXIII. Des moeurs et des costumes des habitants de CPlé. 179-187. — «Les Gaecs parlent à la fois le grec et le turc, «les Arméniens leur langue naturelle est celle du lieu qu'ils habitent». p. 226.

·.· Chap. XXXIV. Du commerce fait par les Turcs et les autres habitants de CPlé. 230 — . «Les Arméniens ne risquent rien sur mer. Le commerce le plus considérable qu'ils font est en pierres, qu'ils achètent toutes des Européens». p. 233.

Abgar V, le 15e roi d'Edesse (— 4 + 5 A. D.).

I. **Իբր Թադաուր Հայոց նկատեալ .**

Moïse de Khoren, HA. II, 26 et 33. — Assemani (*որ մերժէ զկարծիւք*), BO, I, 420-421; II, 393. = *Saba* et Saint-Martin, *Fragments* etc. . Gutschmid, Carrière, Akhsharoumof, *և.և.*

II. **Թղթակցութիւն ընդ Փրկչին . (անվաւեր) .**

— Այս խնդրոյն վերաբերեալ մատենից Ա շրջանը, հիմնեալ եւ սերեալ (Պատմ. եկեղ. Ա. 13), մասամբ եւս խորհրդացոյ (Բ. 1-14) Պատմութեանց վրայ՝ շատ ընդարձակ ըլլալուն, զանց կ'ընենք յառաջ բերել աստ . — Իսկ Բ շրջանը կը բաժնի «La Doctrine d'Addai» մակագրեալ հին ասորի գրութեան, եւ նորա հայերէն Ն դարու Թարգմանութեան հրատարակութիւններէն (1864-1876) : Այս մասին մատենախօսութիւնը տես ի կարգին յանունն Laboubna, *և.և.*

Abgar (Seth) տես Apcar.

Abgar Sultan. կեղծանուն . տես **Abgarowicz.**

Abgariantz. [կամ ըստ իւր ստորագրութեան Abagar] (Sefer) de Tokat, imprimeur arménien du XVIe s.

Դաւանութիւն Հաւատոյ եւ համառօտ նկարագիր կարգաց եւ ծիսից Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, զոր մատոյց նա ի Հոռոմ յամին 1564 Նոյ . 10 առ Պիոս Դ Պապ . Թարգմանեալ ի Յովհաննէ Եթովպացւոյ ի լատին բարբառ .

«Nos Armeni qui in captivitate sumus sub potestate Turcorum et Persarum, hanc fidem tanemus et osbervamus. Credimus Patrem ingenitum esse, et filium genitum...»

— Ի վերջն . «Scripta igitur est fides Armenorum paucis verbis propter lectorem, par manum Abagari, et Alexandri Presbyteri Armenii, Ioanne Baptista Indo interprete in Magna Urbe Roma, tempore Pontificatus S. D. N. Papae Pii IV, anno a nativitate D. N. Iesu Christi MDLXIV, decima die mensis novembris, die vero quarta feria.

Io. Baptista AEthiops interpretatus est.»

Ի Raynald, *Annales*, an. 1564. N° 51-52, (Edit. *Lucae*. t. XV (1754) p. 525-527) Ext. in Ms. Card. Borrom. = Հայ Թարգմ. Ի Պաղեսեան, Պատմ. Կաթող. վարդ. Ի Հայս. (Վեննա, 1878) էջ 154-158. = Cf. Fleury, *Hist. Eccles. Liv. CLXVIII, ch. 92* (t. XXXIV. 1734. p. 218-219). — Չամչեան . Գ. 519-524. — Ալիշան . Յուշիկը Հայկ . Տես եւ **Michael Catholicos**, եւ նորա Յանձնարարական Թուղթը վասն Աբգարեանցիդ :

Ս . Վ . ՊԱՐՈՆԵԱՆ